

Türkiye Selçuklu Devleti'nde Askerî ve İdari Bir Makam: Beylerbeyliği

Rıfat İlhan ÇELİK
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
rcelik@ahievran.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-5109-3732

Derleme Makale	DOI: 10.31592/aeusbed.1030945
Geliş Tarihi: 01.12.2021	Revize Tarihi: 03.03.2022
	Kabul Tarihi: 09.03.2022

Atf Bilgisi

Çelik, R. İ. (2022). Türkiye Selçuklu Devleti'nde askerî ve idari bir makam: Beylerbeyliği. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 205-218.

ÖZ

Selçuklu ordusu bir kurum olarak değerlendirildiğinde bu kurumun en üst makamında bulunan kişiye tarihî kaynaklarda beylerbeyi unvanı verilmiştir. Beylerbeyliği makamına Türkiye Selçuklu Devleti'nde I. Kılıç Arslan'ın ilk görev yıllarından itibaren rastlanmaktadır. Selçuklularda merkez teşkilatında olduğu gibi taşra teşkilatında da beylerbeyi unvanı ile anılan görevliler vardı. Devlet teşkilatında görev sırası olarak vezirlik, naiplik, beylerbeylik, atabeylik ve pervanelik, devletin en önemli görevlilerinden idi. Selçuklu ordu teşkilatına mensup görevlilerin çoğu gulamhanelerde özel bir eğitimden geçirilip görevler ve mevkiyer hiyerarşisi içerisinde yükseldikten sonra merkezde ve taşrada, beylerbeyi unvanı ile atanabiliyordu. Beylerbeyi, sultanın buyruğu olan bir menşur ile göreve tayin ediliyor ve hilat veriliyordu. Görevini başarı ile yerine getiren beylerbeyine özel hilat giyme töreni düzenleniyordu. Bu törenlerde beylerbeyi sembolü olarak ne verildiği konusunda tarihî kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almaz iken, Kutadgu Bilig'de ordu komutanının sembolü olarak kılıç gösterilmiştir. Selçuklularda başta sultan ve vezirler olmak üzere diğer devlet görevlileri gibi beylerbeyi de imar faaliyetlerine katılıyordu. Medrese, cami, kervansaray hangâh, han, kale gibi toplum yararına uygun yapılar inşa ettiriyorlardı. Köseadağ Savaşı'ndan (1243) sonra Moğollar, Selçuklu devlet teşkilatı ve ananelerinde olduğu kadar Selçuklunun ordu teşkilatında, dolayısıyla beylerbeyliği kurumunda da bozulmaya yol açmıştı. Özellikle Sultan Hanı Savaşı'ndan (1256) sonra sipehdâr-ı kebîr veya sipehdâr-ı memleket unvanı verdikleri beylerbeyini herhangi bir liyakat şartına bakmaksızın ya çok fazla güvendikleri Selçuklu beyleri arasında ya da kendilerine en çok hediye sunan kişiler arasında seçmişlerdi. Selçuklu inşa sanatına ait eserler incelendiğinde, beylerbeyinin idari görevlerini tespit etmek mümkündür. Ayrıca bu eserlerde beylerbeyinin devlet erkânı içerisindeki mevkiyeri, onlara yönelik hitap şekilleri de yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Selçukluları, askerî teşkilat, beylerbeyi, ordu komutanı.

An Military and Administrative Position in the Turkish Seljuk State: Beglerbegi

ABSTRACT

When the Seljuk army was evaluated as an organization and institution, the person in the highest position of this organization or institution was given the title of Beglerbegi in historical sources. The position of Beglerbegi had been encountered in the history since the first years of Kılıç Arslan the first in accordance with the information provided by the historical sources. As in the central organization of the Seljuks, there were officials in the provincial organization, who were also known as Beglerbegi. In the organization of the state, the vizier, regent, governor, atabeg and propeller were among the most important officials, respectively. Most of the officers belonging to the Seljuk army organization could be appointed with the title of Beglerbegi either in the state or provinces after they were given a special education in gulamhanes and so rose in the hierarchy of duties and positions. Beglerbegi was appointed to duty with a menşur by the order of the Sultan and a hilat was given. A special hilat ceremony was held for the Beglerbegi who successfully fulfilled his duty and showed merit. Although there was no information in the historical sources about what was given as the symbol of the Beglerbegi in these ceremonies, the sword was shown as the symbol of the army commander in Kutadgu Bilig. In the Seljuks, like other state officials, especially the sultan and viziers, the Beglerbegi also participated in the zoning activities. They were building structures suitable for the benefit of the society such as madrasahs, mosques, caravanserais, khans, inns, and castles. In addition to this, the positions of the beylerbeyi within the state authority and the ways of addressing them will be also included in these works.

Keywords: Turkish Seljuks, Seljuk army, beglerbegi, army command.

Giriş

Etimolojik olarak tarihi çok eskilere dayanan ve “bey” veya “bay” kelimesinden türetilen “beylerbeyi” terimi (Hadî, 2010, s. 823; Pakalın, 1983, s. 213, 216) Türkiye Selçuklularının ordu teşkilatında en üst rütbeli askerî bir makam ve unvanı ifade ediyordu. Ayrıca idari yapılanmada uçlarda, uç beylerbeyliği şeklinde belirli bir bölge ve yönetim kadrosu için kullanılıyordu. Görüldüğü üzere beylerbeyliği kavramı ile hem askerî hem de idari bir makam ve unvan kastedilmektedir.

Orta çağ tarihi kaynaklarında “beylerbeyliği” (Aksarayî, 2000, s. 28, 31, 39, 40, 77, 115, 154; İbn Bibi, 1996, s. 289, 25, 68, 72, 122, 126; Yazıncızâde Ali, 1902, s. 89, 147, 188, 204, 207, 217, 277, 287, 320, 329, 340, 355) hakkında; “melikü'l-ümerâ” (İbn Bibi, 1996, s. 159, 201, 222, 327, 333, 334, 342, 42289, 140, 151), “emîrü'l-ümera” (İbn Bibi, 1996, s. 426; Yazıncızâde Ali, 2009, s. 577, 599), “emaret-i beglerbegi” (Aksarayî, 2000, s. 56, 74), “sipehdâr-ı memleket” (Aksarayî, 2000, s. 62), “leşker-i memalik” (El-Hoyî, 2018, s. 82, 121, 134) gibi farklı isim ve unvanlar kullanılmıştır (Göksu, 2010, s. 253; Turan, 1988, s. 173). Bu durum beylerbeyliği kurumunun idari bir makam mı, yoksa askerî bir makam mı veya hem askerî hem de idari bir makam olduğu konusunu tartışmalı bir hâle getirmiştir. Bu karışıklığa neden olarak İbn Bibi'nin Fars olması ve eserini Farsça yazması dolayısıyla unvan, lakap ve diğer görevlileri Türk gelenekleri yerine Fars gelenekleri çerçevesinde değerlendirmesinde görebiliriz.

Şimdiye kadar beylerbeyliği ile ilgili ilk çalışmayı M. Fuad Köprülü yapmıştır. Köprülü, “Selçuklular Zamanında Anadolu'da Türk Medeniyeti” adlı makalesinde “İdari Teşkilat” başlığı altında beylerbeyliğinden bahsetmiştir: Köprülü'ye göre Selçuklular, diğer Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi birçok idari ve askerî müesseselerini Abbasilerden iltibas etmişlerdi. Abbasiler de Sasanilerden almışlardı. Diğer taraftan Gazneliler vasıtasıyla da Sasanilerden etkilenmişlerdir (Köprülü, 1331, s. 198, 199, 202). Köprülü beylerbeyliği hakkındaki asıl tespitlerini, daha geniş bir mikyasta yazmış olduğu “Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazalar” adlı makalesinde belirtmiştir (Köprülü, 1331, ss. 165-313). Bu eserinde beylerbeyliğine “Bizans'tan Osmanlılara Geçtiği İddia Olunan Muhtelif Müesseselerin Menş'e'leri ve İstanbul'un Fethine Kadar Geçirdikleri Tarihî Safhalar” bölümünde değinmiştir. Başlıktan da anlaşılacağı üzere Osmanlı ordu teşkilatına, Selçuklu ordu teşkilatının temel teşkil ettiği savından hareketle, Osmanlılardaki Anadolu ve Rumeli beylerbeyliğinin Selçuklu beylerbeyliğinden alınmış olduğunu ve Bizans'tan etkilenmediğini iddia etmiştir (Köprülü, 2004, s. 57, 58). İsmail Hakkı Uzunçarşılı ise eserinde beylerbeyliği konusuna değinmiş ve bu konuda Köprülü'nün iddialarını devam ettirmiştir (Uzunçarşılı, 1988, ss. 99-112). Rus Türkolog Vladimir Gordlevsky, Türkiye Selçukluları hakkında yapmış olduğu çalışmasında Oğuz kültürü ve gelenekleri çerçevesinde, ordu teşkilatına bir bölüm tahsis etmiş ve beylerbeyliğinin kökeni konusunda varsayımlarda bulunmuştur (Gordlevski, 1988, ss. 77-110, 258). Fransız müsteşrik Claude Cahen ise beylerbeyi makamı üzerine kesin bir fikir edinmenin güç olduğunu belirterek Selçuklu toplum ve kurumlarını Moğol öncesi ve sonrası olmak üzere ikiye ayırmış, Moğol hâkimiyeti dönemindeki beylerbeylerinin isimlerini listelemekle yetinmiştir (Cahen, 1994, s. 226, 334, 335). Selçuklu ordusu hakkında müstakil ve derinlemesine bir makale yazan ve kendine has değerlendirmeleriyle dikkat çeken İtalyan şarkiyatçısı ve Türkolog'u Alessio Bombaci, makalesinde ne beylerbeyliğinden ne de görev ve yetkilerinden bahsetmiştir (Bombaci, 1978, ss. 343-369). Çalışmalarını daha çok İran sahasında Büyük Selçuklu Devleti tarihi konusuna hasreden Mehmet Altay Köymen, ustalık eserim dediği “*Büyük Alâeddîn Keykubât ve Zamanı*” adlı çalışmasında beylerbeyliği konusuna değinmiştir. Beylerbeyini “Merkez beylerbeyi”, “Uç beylerbeyi” ve “Sefer beylerbeyi” olmak üzere üç kısma ayırmıştır (Köymen, 2020, ss. 334-339). Türkiye Selçuklu tarihi araştırmalarında özel ve önemli bir yere sahip olan Osman Turan'ın başlı başına beylerbeyliği konusunda çalışma yapmamış olsa da dönemin inşa kitaplarına dayanarak hazırladığı “*Türkiye Selçukluları Hakkındaki Resmi Vesikalar*” adlı eserinde Selçuklu inşa geleneği çerçevesinde devlet ricali hakkında önemli değerlendirmelerde bulunmuştur (Turan, 1988, s. 66, 67, 173). Türk kültür tarihine önemli katkılarda bulunan Aydın Taneri ise “Müsâmeretü'l-Ahbâr'ın Türkiye Selçukluları Devlet Teşkilâtı Bakımından Değeri” adlı makalesinde beylerbeyinin askerî yönünü vurgulamış (Taneri, 1966, ss. 127-171), “*Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Vezirîazamlık (1299-1453)*” adlı çalışmasında da beylerbeyinin divan üyesi olabileceği hususu üzerinde durmuştur (Taneri, 2019, s. 30, 31). Diğer taraftan Türkiye Selçukluları hükümeti hakkında önemli bir çalışması bulunan Refik Turan, “*Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması*” adlı eserinde beylerbeyliği konusuna değinmiştir (Turan, 1995, ss. 58-61). “*Selçuklularda Ordu ve Askerî Kültür*” adlı çalışması ile Selçuklu ordusunu askerî gelenekler çerçevesinde değerlendiren Salim Koca ise beylerbeyliği konusunu uç teşkilatları vasıtasıyla ele almıştır (Salim, 2005, s. 107). Son dönemde Selçuklularda ordu ve donanma hakkında bir araştırma yapan Ayşe Dudu Kuşçu da kuvvetli bir askerî teşkilata sahip olan Türkiye Selçuklu Devleti'nin Büyük Selçuklu Devleti'nin Anadolu'daki devamı olduğu konusu üzerinde durmuştur (Kuşçu, 2002, ss. 249-269).

“Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti” (Kesik, 2021, ss. 164-166) ve “At Üstünde Selçuklular” (Kesik, 2017, ss. 45-46) adlı eserleri ile alana önemli katkılarda bulunan Muharrem Kesik, beylerbeyinin askerî görevlerine vurgu yapmıştır. 1071-1243 yılları arası Türkiye Selçuklu Devleti askerî teşkilatını “sosyo-politik” ve “sosyo-ekonomik” organizasyonlar ile ilintili bir şekilde ele alan M. Said Polat, bu çerçevede beylerbeyliği konusuna değinmiştir (Polat, 2005, ss. 17-53). “Türkiye Selçuklularında Ordu” (Göksu, 2010, ss. 253-256) adlı çalışması ile beylerbeyliği konusunu inceleyen Erkan Göksu, beylerbeyinin askerî ve siyasi rollerini açıklamıştır. Görüldüğü üzere Selçuklu askerî teşkilatı ile ilgili şimdiye kadar çok çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Biz ise bu çalışmamızda Selçuklu ordu teşkilatının başı olan beylerbeyliği kurumunun teşkilat yapısını, beylerbeylerinin atanma usullerini, devlet teşkilatındaki mevkilerini ve görevlerini özgün bilgilere dayalı olarak inceleyemeye çalışacağız.

Türkiye Selçuklu Beylerbeyliğinin Teşkilatı ve Askerî Görevleri:

Türkiye Selçuklu ordu teşkilatının en üst makamında bulunan kişiye tarihî kaynaklarda beylerbeyi unvanı verilmiştir (Köprülü, 1331, s. 204; Kuşçu, 2002, s. 250). Bu görevliye XIII. yüzyılda Türkiye Selçuklularında, İlhanlılarda, Altın-Ordu Devleti’nde ve Memlüklerde rastlanmıştır (Köprülü, 1331, s. 192). Gazneliler ve Büyük Selçuklu Devleti’nde her ne kadar beylerbeyi unvanı görülme de bu unvana karşılık gelen “sipehdâr” (Reşîdü’l-dîn Fazlullah, 2010, s. 113), “sipehsâlâr”¹ (Merçil, 2009, s. 259) veya “emir-i sipehsâlâr” unvanları kullanılmıştır (Cahen, 1994, s. 226, 227; Koca, 2005, s. 126; Merçil, 2009, s. 259; Nizâmü’l-mülk, 1999, s. 86). Bu anlamda bütün ordunun başkumandanına da sipehsâlâr-ı bozorg veya emir-i sipehsâlâr (isfehsâlâr) unvanı verilmiştir (Köymen, 2001, s. 267; Reşîdü’l-dîn Fazlullah, 2010, s. 102, 122).

Türkiye Selçuklularında ilk beylerbeyi unvanına Sultan I. Kılıç Arslan (1092-1107) zamanında rastlanmıştır. İznik’e yerleştikten sonra devlet teşkilatında düzenlemelere giden I. Kılıç Arslan, Ebu’l-Gazi’yi ordu kumandanlığı görevinden alarak yerine Muhammed İlhan’ı beylerbeyi olarak atamış ve böylece Türkiye Selçuklularında merkezde atanan ilk beylerbeyi Muhammed İlhan olmuştur (Anna Komnena, 1996, s. 206; Yinanç, 2013, s. 191, 192). Türkiye Selçuklu devletinde merkez teşkilatında olduğu gibi taşra teşkilatında da beylerbeyi unvanı ile anılan görevliler bulunuyordu. Taşradaki beylerbeyine “emir-i vilâyet-i uç”, “sipehdâr-ı bozorg”, “emir-i bozorg-ı uç” adı veriliyordu (Göksu, 2010, s. 224; Koca, 2005, s. 107; Kuşçu, 2002, s. 258; Taneri, 1966, s. 165). Devletin topraklarının genişlemesine paralel olarak stratejik önemi haiz başka bölgelerde beylerbeylikleri ihdas edildiği anlaşılmaktadır.

Merkez teşkilatında yer alan beylerbeyi ordu komutanı vazifesi ile Selçuklu ordusunun sevk ve idaresinden sorumlu idi ve genellikle idari görevi taşrada bulunan beylerbeyine göre daha azdı. Taşra teşkilatında görev alan beylerbeyinin hem askerî hem de idari görevleri bulunmakta idi. Yani hâkim oldukları ikta toprakları ile belirlenmiş belirli bir toprak parçası ve bu toprak parçasının üzerinde bir boy grubuna hükmediyordu. Bu duruma bakarak Selçuklu ve Osmanlı askerî teşkilatı hakkında değerlendirmelerde bulunan Fuad Köprülü, beylerbeyliğini tarif ederken “mülkî ve askerî amir” olarak tarif etmiştir (Köprülü, 2004, s. 57). İsmail Hakkı Uzunçarşılı ise merkezdeki ve taşradaki beylerbeyini birbirinden ayırarak taşrada yani uçlarda teşekkül eden beylerbeyi hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Ona göre: “Her ne kadar da melikü’l-ümerâ tabiri beylerbeyi demek ise de her zaman melikü’l-ümerâ denilince mutlaka beylerbeyi anlaşılmamalıdır. Çünkü aynı tarihlerde melikü’l-ümerâ tabiriyle birkaç tane kumandan bulunmakta idi” (Uzunçarşılı, 1988, s. 104).

Türkiye Selçuklu devlet teşkilatında mevki sırası olarak; vezirlik, naiplik, beylerbeylik, atabeylik ve pervanelik, devletin en önemli görevlerinden idi (Köprülü, 1331, s. 192). Teşrifatta ise beylerbeyi vezirlerden bir derece aşağıda bulunuyorlardı (Köprülü, 2004, s. 57). Genel teamül böyle

¹ Gazneliler döneminde sipehsâlâr eyalette, hem ordu komutanlığını hem de valilik görevini bir arada yürütmekte idi. Bulduğu bölgede kendi adına hutbe okutabilmekte idi. Bu durum sipehsâlârın geniş yetkiler ile donatıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Hamdullah Müstevfi, eserinde Süleyman’sah’ın Sultan Alparslan tarafından “sipehsâlârlık” vazifesi ile Şam vilayetine gönderildiğini belirtmektedir.

olmakla birlikte bazı önemli askerî başarılarından sonra istisnai durumların ortaya çıktığı görülmektedir. Sultan İzzeddîn Keykâvus, Ermeni seferindeki olağanüstü askerî başarılarından dolayı Emir-i Meclis görevinde bulunan Mübarizeddin Ertokuş'un teşrifattakini yerini yükseltti ve beylerbeyliğinden daha üstün hâle getirdi (İbn Bibi, 1996, s. 187; Yazıcızâde Ali , 1902, s. 147; Yazıcızâde Ali, 2009, s. 291). Bundan dolayı Yazıcızâde Ali, "*Tevârih-i Âl-i Selçuk*" adlı eserinde beylerbeyliği makamının "Emir-i Meclis" makamının altından bulunduğunu kaydetmiştir (Yazıcızâde Ali , 1902, s. 147). Elbette Mübarizeddin Ertokuş'un bu şekilde başarılar kazanarak ödüllendirilmesi ve mevkiinin yükseltilmesi, her zaman "Emir-i Meclis" unvanının beylerbeyi unvanından mevkice yüksek olduğunu göstermeye yetmez.

Beylerbeyinin en önemli askerî görevleri arasında sultan adına hâkimiyet icra ettiği bölgelerde ordu için göçebe Türkmen, köle ve ücretli savaşçıların temini ile onların sevk ve idaresi bulunuyordu. Nitekim İbn Bibi'ye göre "*Memâlik-i Rum*'daki" asker ve devlet ricalinin çoğu, köle almaya uygun, uç bölgelerden birine hâkim olan Melikü'l-ümerâ Hüsameddin Çoban ile Melikü'l-ümerâ Seyfeddin Kızıl'ın köleleri ve çocukları idi (Polat, 2005, s. 39).

Diğer devlet görevlileri gibi beylerbeyi de iktalara sahipti. Merkezde bulunan beylerbeyi devletin merkezinde, taşrada bulunan beylerbeyi de taşrada kendi iktasında bulunur ve savaş zamanı cepheye giderlerdi. Beylerbeyi Hatiroğlu Şerefeddin kendi iktası olan Niğde'de oturuyordu. Türkiye Selçuklu Devleti tarihi boyunca kendi dönemleri içerisinde devletin bütün işlerinde açık bir şekilde nüfuzu görülen komutanlar arasında Çaşnigir Seyfeddin Ayaba, Mübarizeddin Behremşah, Kemaleddin Kamyar, Bahaeddin Kutluca, Seyfeddin Kızıl, Hüsameddin Çoban, Emir Komnenos, Hüsameddin Kaymeri, Şemseddin Hasoğuz, Şemseddin Yavtaş, Hatiroğlu Şerefeddin Mesud, Seyfeddin Torumtay sayılabilir (Kuşçu, 2002, s. 257; Uzunçarşılı, 1988, s. 99; Yazıcızâde Ali , 1902, s. 188).

Türkiye Selçuklu Devleti'nde beylerbeyinin en önemli askerî görevlerinden birisi de sefer zamanı ordunun sevk ve idaresi idi (Coşkun, 1992, s. 370; İpşirli, 1992, s. 69; Uzunçarşılı, 1988, s. 99). Orduda subaşıl seraskerlere, seraskerler de beylerbeyine bağlı idi (Coşkun, 1992, s. 371; Uzunçarşılı, 1988, s. 99). Orduların başkumandanı olan merkez beylerbeyinin bütün devlet işlerinde açık bir şekilde nüfuzu vardı. Bu yüzden hükümdar ile bazen yetki karmaşası içerisine düşüp nüfuz mücadelesine girebiliyorlardı. Moğol istilasına kadar Selçuklu sultanları, (1176-1243 yılları arasında) beylerbeylerinin nüfuzlarını kırmayı başarmışlardır. Zaman zaman onları hile ile öldürtmek veya bu makama daha güvenilir birini tayin etmek suretiyle tahtlarını ve taçlarını güvenceye almışlardır. Örneğin Alâeddîn Keykubât yetki ve sorumluluklarını aşip kendisine karşı komplo düzenleyen Beylerbeyi Câşnigir Seyfeddin Ayaba'yı komploya dâhil olan Zeyneddin Başara, Mübarizüddin Behramşah ve Bahaeddin Kutluca ile birlikte bertaraf etmiş ve yerine Kommen sülalesinden İslam dinini seçen Emir Komnenos'u tayin etmiştir (İbn Bibi, 1996, s. 289; Turan, 1992, s. 340, 341; Vryonis, 2001, s. 99; Yazıcızâde Ali, 1902, s. 271).

Türkiye Selçuklu Devleti'nde böylesine önemli ve etkili bir konumda olan beylerbeyliği makamının teşkilatlanmasında Oğuz töresi ve geleneklerinin izleri görülmektedir. Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde taşrada bulunan beylerbeylik teşkilatının sağ kol ve sol kol olmak üzere ikili bir yapısı vardır. Bu dönemde sağ kolun başında beylerbeyi Kayı'dan Aşut Bey ve sol kolun başında Bayındır'dan İbrahim Bey bulunuyorlardı (Yazıcızâde Ali, 1902, s. 89). Sultan Alâeddîn Keykubât döneminde ise taşrada beylerbeylik teşkilatı yine bu şekilde devam etmiş olup sağ kolun başında Beylerbeyi Hüsameddin Çoban ve sol kolun başında Beylerbeyi Seyfeddin Kızıl Bey vardı (Yazıcızâde Ali , 1902, s. 119). Seyfeddin Kızıl Bey adı Ankara'da cami ve mahallesi ile Ulus semtinde günümüze kadar gelmiştir. Tuncer Baykara, İç Batı Anadolu'daki en eski Selçuklu kitabesine ve Ankara'daki yer adlarına bakarak Seyfeddin Kızıl Bey'in Peçenek boyundan geldiğinin iddia etmektedir (Baykara, 2004, s. 101-105).

Selçuklu ordu teşkilatına mensup görevlilerin çoğu, gulamhanelerde özel bir eğitimden geçirilip görevler ve mevkiler hiyerarşisi içerisinde yükseldikten sonra (Klausner, 2019, s. 32) merkezde ve taşrada beylerbeyi görevine gelme imkânı buluyordu. Türkiye Selçuklu devletinde farklı yollarla beylerbeyi ataması yapılmıştır. Bu atamaları şu şekilde sıralayabiliriz:

a-) Efsanevi Türk hükümdarı Oğuz Han tarafından belirlenen Oğuz töresi ve geleneklerine göre 24 Oğuz boyu içerisinde beylerbeyi olma önceliği sol kol beylerinden, Bayındır (bay ve nimetli) boyuna verilmiştir (Yazıcızâde Ali , 1902, s. 204; Yazıcızâde Ali, 2009, s. 26, 29). Bu geleneklere göre I. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde sağ kola Aşut Bey ve sol kola İbrahim Bey, Sultan Aleddin Keykubad döneminde sağ kola Hüsameddin Çoban Bey (Kastamonu) ve sol kola Seyfeddin Kızıl Bey (Ankara) atanmak suretiyle bu töre ve gelenek uygulanmıştır (Yazıcızâde Ali , 1902, s. 119).

b-) Beylerbeyliği tayininde bazen sosyolojik ve psikolojik faktörler de önemli rol oynuyordu. Selçuklu sultanları gulamhanelerde başarılı bir şekilde yükselmiş kendilerine çok fazla güvendikleri komutanları beylerbeyliğine tayin edebiliyordu (Aksarayî, 2000, s. 31; İbn Bibi, 1996, s. 289, 122; Taneri, 1966, s. 165). Sultan Alâeddin Keykubât, kendisine komplo düzenleyen beylerin tasfiye edilmesinde başrolü oynayan Emir Kommenos'u, Beylerbeyi Emir Seyfeddin Ayaba'dan boşalan merkez beylerbeyliği makamına atamıştır (İbn Bibi, 1996, s. 289; Köymen, 2020, s. 197). Selçuklularda beylerbeyinin atanması konusunu değerlendiren M. Fuad Köprülü, Çaşnigir Seyfeddin Ayaba'nın Selçuklu devlet mekanizmasındaki gücü ve rolünden hareketle; "Beylerbeyliği makâmı Sultanın en büyük icrâ kuvvetiydi ve bu makâmı elde etmek için Çaşnigir rütbesini almak gerektiğini" (Köprülü, 1331, s. 204), söylemiştir.

c-) Beylerbeyliğine atanmanın bir başka yolu, Selçuklu şehir ve vilayetlerinde askerî ve idari birimde önemli yeri olan "serleşkerlik" görevi üzerinden gerçekleşiyordu. Serleşkerliğin Türkçe karşılığı Subaşı idi. İbn Bibi eserinde Mübarizeddin Ertokuş Bey için hem subaşı unvanı hem de serleşker unvanını kullanılmıştır. Muhtemelen bu iki tarihî unvan aynı anlamı karşılayacak şekilde birbirinin yerine kullanılmıştır (Baykara, 2000, s. 49; İbn Bibi, 1996, s. 119, 167, 262, 320; Yazıcızâde Ali, 1902, s. 85, 128, 239, 273, 322, 370). Selçuklu ülkesi çeşitli serleşkerliklere ayrılmıştı. Örneğin; Ankara, Kayseri, Kırşehir, Amid, Amasya, Sivas, Antalya, Malatya, Erzurum, Akşehir-i Erzincan, Çorumlu, Ermenek, Ladik, Honas, Karahisar-ı Devle, Ahlat, Elbistan gibi... Bu serleşkerler arasında güvenilirliğinin yanında görevinde en iyi ehliyet ve liyakate sahip olan kimseyi sultan, beylerbeyi olarak atayabiliyordu (Baykara, 2000, s. 129, 133, 134, 135; Uzunçarşılı, 1988, s. 104).

Beylerbeyi, sultanın buyruğu bir menşur ile göreve tayin ediliyor ve kendisine hilat veriliyordu. Görevini başarı ile yerine getiren beylerbeyine özel hilat giyme töreni düzenleniyordu. Tarihî kaynaklar bu törende beylerbeyine, beylerbeyliği sembolü olarak ne verildiği konusunda herhangi bir bilgi vermemektedir. Ancak Türk tarihinin en önemli siyasî ve edebî kaynaklarından biri olan "*Kutadgu Bilig'de*" ordu kumandanının nasıl olması gerektiği bahsinde vezirin hâkimiyet sembolü olarak "*kalem*" gösterilirken, ordu kumandanının sembolü olarak da "*kılıç*" gösterilmiştir:

"Ey devletli hükümdar, şu iki vazife büyük vazifedir; büklüğün atıdır.

Biri vezirlik diğeri ordu kumandanlığıdır; bunlardan biri kılıç tutar, biri kalem.

Memleketin nizamını ve dizginini bu ikisi ellerinde tutar; bu ikisi el ele verirse, onu kim koparır"

(Yusuf Has Hacıp, 1991, ss. 170-180).

Gaznelilerde ise Ahmed b. Ali Nüştegin sipehsâlâr ve vali olarak Kirman bölgesine gönderildiğinde kendilerine "*kemer, iki tuğlu külâh, davul, bayrak ve beş fil*" sipehsâlârlık sembolü olarak verilmişti (Merçil, 2009, s. 259). Muhtemelen Türkiye Selçuklularında, Karahanlılar ve Gaznelilerin sembollerine benzer beylerbeyliği sembolü verilmekte idi. Bu sembollere ilaveten Selçuklu sultanları askerî görevlerini başarı ile yerine getiren beylere türlü nimetler veriyor, onlara cömertlik göstermekten geri durmuyorlardı. Örneğin Alâeddin Keykubât, başarı ile geçen Gürcistan seferinden sonra Beylerbeyi Kemaleddin Kamyar'a değerli bir "*hilat, kılıç ve rahvan bir at*" hediye etmişti (İbn Bibi, 1996, s. 289).

Selçuklu sultanları, beylerbeyine geniş yetkiler verirken onların faaliyetlerini yakinen takip ediyor, icraatlarının kanun ve töreye uygun olup olmadığını denetleyebiliyorlardı. Böylece onların görevlerini layıkıyla yerine getirip getirmediğini tam olarak tespit edebiliyorlardı. Vaziyete göre

onları azil ve idam edebiliyor veya başka bir göreve atayabiliyordu. Sultan İzzeddîn Keykâvus, Halep Seferi'nin (1216) başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Raban ve Tellbâşer kalelerini Melik Eşref'e teslim etmiş olan Beylerbeyi Nusreteddin'in damadı ve kardeşini idam ile cezalandırmıştı. Bununla da yetinmeyen İzzeddîn Keykâvus bu sefer esnasında görevlerinde ihmalleri bulunduğu ve hatta kendisine ihanet ettiğini düşündüğü bütün beylerini öldürtmüştür. (İbn Bibi, 1996, s. 213, 215, 216; İbn Bibi, 1996, II, s. 125; Turan, 2010, s. 184; Vryonis, 2001, s. 96; Yazıcızâde Ali, 2009, s. 727).

Türkiye Selçuklu Devleti'nde beylerbeyi genellikle asker kökenli ve gulâm sistemine göre yetişmiş Türk, Rum gibi muhtelif kökenli kişilerden atanmakta idi. En tanınmış Rum kökenli gulâmlar arasında Melikü'l-Ümerâ Mübârizeddin Ertokuş, Melikü'l-Ümerâ Seyfeddin Torumtay (Kuşçu, 2002, s. 253; Polat, 2005, s. 48, 49), Celaleddin Karatay (Osman Turan, Celâleddin Karatay hakkında yazmış olduğu makalesinde Celâleddin Karatay'ın Türk kökenli olabileceği ihtimali üzerinde durmuştur), Melikü'l-ümerâ Şemseddin Has Oğuz vardı. Türk kökenli beylerbeyi arasında ise Hüsameddin Çoban Bey ve Seyfeddin Kızıl Bey vardı (İbn Bibi, 1996, s. 213, 215, 216, 125; Turan, 2010, s. 184; Vryonis, 2001, s. 96; Yazıcızâde Ali, 2009, s. 727).

Selçukluların sahip oldukları Danişmendli topraklarında (Sivas, Kayseri, Niksar, Tokat) hâkim olan sosyal yaşam tarzı yerleşik hayat olup, diğer vilayetlere nazaran göçebe yaşam tarzı ikinci planda kalıyordu. Şehirler ve kasabalar daha sık nüfuslu olup sanayi ve ticaret gelişmişti. Uç bölgede yaşayan Türkmenlerin yaşamı ise genellikle yarı göçebelik olup yaylak ve kışlaklarda yaz ve kış mevsimlerinde daima hareket halinde geçiyordu (Akdağ, 1979, s. 91). Uç Türkmenleri her ne kadar yayla ve kışla hayatı yaşasalar da uç beylerbeyinin daima oturdukları şehirler vardı. Bu şehirlerde uç beylerbeyi sefer zamanı askerlerini uç bölgelerden toplamakla yükümlü idi ve topladıkları kuvvetler ile birlikte sultanın ordusuna katılıyorlardı. Uç beylerbeyi sahip oldukları servete mütenasip olarak halka ziyafet de veriyorlar, şair ve âlimleri sofralarında bulunduruyorlar ve onlara ihsanlarda bulunmayı ihmal etmiyorlardı (Akdağ, 1979, s. 104).

Selçuklularda başta sultan ve vezirler (Celaleddin Karatay bin Abdullah Vakfiyesi [Vezir Karatay-ı Kebir], Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 2178-0.19/11) olmak üzere beylerbeyi (Torumtay bin Abdusselam Vakfiyesi [Beylerbeyi], Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 490-0.100/2) de imar faaliyetlerine katılıyorlardı. Medrese, cami, kervansaray hangâh, han, kale gibi toplum yararına uygun yapılar inşa ettiriyorlardı. Bunlara da geniş vakıf arazileri tahsis etmek suretiyle onların devamlılığı sağlanıyordu (İbn Bibi, 1996, ss. 271-274; Scott, 2014, ss. 221-231 Turan, 2010, ss. 169-183). Böylece beylerbeyleri Selçuklu toplumunun sosyal ve kültürel dokusuna doğrudan doğruya temas edip, katkıda bulunuyorlardı.

Emaret beylerbeyliği adı ile de anılan beylerbeyliği makamı 1243 yılına kadar Selçuklu sultanları tarafından yukarıda izah olunduğu üzere atanmışlar ve görevlerini çeşitli şekillerde ifa etmişlerdir. 1243'ten sonra ise metbu devlet ve hâkim güç olarak Moğollar'ın Selçuklu devlet teşkilatı ve ananelerinde olduğu kadar Selçuklu ordu teşkilatında, dolayısıyla beylerbeyliği üzerinde de olumsuz etkileri olmuştur (Aksarayî, 2000, s. 132; Kuşçu, 2002, s. 258). Moğollar özellikle 1256 yılındaki Sultan Hanı Savaşı'ndan sonra "*sipehdâr-ı kebîr*" veya "*sipehdâr-ı memleket*" unvanı verdikleri beylerbeyini, liyakatlerine bakmaksızın ya çok fazla güvendikleri Selçuklu beyleri arasından ya da kendilerine en çok hediye sunan kişiler arasından seçmişlerdi (Kuşçu, 2002, s. 258; Taneri, 1966, s. 165). Hatta İbn Bibi eserinde hem melikü'l-ümerâ hem de beylerbeyi ismini lakap ve unvan şeklinde gelişigüzel kaydetmekle, bu makamın itibarının azaldığını göstermiştir. Moğollar tarafından atanan beylerbeyi doğal olarak yaptığı bütün icraatlarda Selçuklu Sultanı yerine Moğollara karşı sorumlu olmuştur (Kuşçu, 2002, s. 258; Taneri, 1966, s. 165). Bu durum ülke içerisinde yönetim boşluğu ve zafiyetini de beraberinde getirmişti. Görev ve yetkiler açısından ise büyük bir yetki karmaşasına neden olmuştu.

Türkiye Selçuklu Devleti'nde görülen beylerbeyliği teşkilatının bir benzeri yetki ve sorumluluklar farklı olmak birlikte Osmanlı Devleti'nde de vardı. Bu minvalde ilk defa beylerbeyliği unvanına sahip olan Çandarlı Halil Hayrettin Paşa, aynı zamanda geniş bir askerî ve idari yetkilere de sahipti (Taneri, 2019, s. 92). I. Murad zamanında Rumeli Beylerbeyliği, Yıldırım Bayezid zamanında merkezi Ankara olmak üzere Anadolu Beylerbeyliği teşekkül etmişti (İpşirli, 1992, s. 69).

Türkiye Selçuklu Beylerbeyliğinin İdari Görevleri

Hasan b. Abdülmü'min El-Hoyî'nin Rusûmu'r-Resâ'il adlı eserinin valilik fermanı kısmında (takrîr-i eyâlet) valilerin (emîr-i sipehsâlâr) idaresine verilen vilâyette icra etmesi gereken görevler ve sorumlulukları geniş bir şekilde şöyle sıralanmıştır.

“Diğer insanların ahvalinin dirlik ve düzenliği siyasetin gerekliliklerini yerine getirmeye bağlıdır ve Yaratanın emaneti olan reyanın asayişinin korunması adaletin alametlerine itaat etme kuralına tabidir. Bu kelimelerin doğruluğu esasında, sağlam, seçkin ve üstün bir kumandan olan emir, halkın en âdili, vâliilerin en insafı, emirlerin ve büyüklerin önderi, güzel huyları kapsayan, dinin falanı, İslâm'ın ve Müslümanların ışığı, devletin değerlisi, hazretin inandığı, meliklerin ve sultanların seçtiği, uluğ, hassvâli bey Falan - Allah onun yükselişini sürekli kılsın ve adaletini artırsın - şerefli işler ve saygın ameller sırasında yaptığı liyakatli hizmetlerden dolayı ufuklarda meşhurluk kazandığı için Falan bölgenin (mahrusanın) eyaleti (valiliği) onun görev alanına bırakıyor.

O (Vali) gönül rahatlığıyla bu görevi yerine getirmeye başlamalı, adalet merasiminin sergilenmesinde ve insaf yolunun izlenilmesinde yürek temizliği ile çaba sarf etmeli, hayır sahiplerine gereken imkân sağlanmalı, yaramazlık yapanların hasarı def etmeli, rezillere ve eşkıyaya karşı önlem almada hızlı ve acele davranmayı vazife bilmeli, ihanet ehline ceza vermesi gerektiğinde kimsenin onları himaye etmesine aldırılmamalı, Büyük ve Yüce Allah'ın 'Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki (bu hükme uyarak) korunursunuz, (Kur'an-ı Kerim, Bakara Süresi, Ayet: 179) fermanının manasından endişelenmeli cezayı suça uygun bir şekilde vermeli ve suçluya biçtiği akıbet, onun yaptığı zillete layık olmalıdır. Bu görevin çok sayıda şartları vardır ve kendi yeteneği ile bunların tamamını kapsamalıdır. Bu kurallara uyun olarak kararın içinde tayin edildiği biçimde maaşını alsın ve ondan faydalansın inşallah” (El-Hoyî, 2018, s. 153, 154).

“Vilâyette adalet icra etmesi, fenaların ve ayaktakımının (runûd ve evbâş) zararlarını defetmekte, iyi insanları rahata kavuşturmakta ihtimam göstermesi, hainlerin tevbihinde hiç kimseyi himâyede bulunmaması emir olunmaktadır” (Turan, 1988, s. 177).

Bu sözlerinde el-Hoyî özetle, beylerbeyine halkın dirlik ve düzeni için adalete riayet etme, hayır sahiplerine imkân tanıma, halkı zulümden koruma, cezaların uygulanmasında iltimasa fırsat vermeme, suçluları hak ettiği şekilde cezalandırma ve iyi insanları rahata kavuşturmada ihtimam gösterme görev ve sorumluluklarını hatırlatmaktadır. El-Hoyî'nin verdiği bu bilgiler beylerbeylerinin görev ve sorumlulukları hakkında diğer kaynaklarda yer almayan özgün bilgilerdir.

Her ne kadar el-Hoyî'nin bu eserinde beylerbeyliği atama fermanı bulunmasa da idari görevler açısından valilerin vilayetlerdeki görevleri ile beylerbeyinin eyaletlerdeki idari görevleri muhtemelen birbirine benzemektedir. Beylerbeyi, valilerden idari görev ve makam açısından daha geniş yetkilerle donatılmış idi. Bu sebeple vali atamasına göre beylerbeyliği tayininde daha ihtimam gösterildiği söylenebilir. Bundan başka yukarıda görüldü üzere valilik fermanında iki önemli husus iki farklı paragrafta ifade edilmiştir. Bunlardan birincisi vali atanmadan önce bir valide bulunması gereken özelliklerdir. Bu özellikler daha çok evrensel değerler etrafında şekillenmiştir. İlk olarak vali, siyaseti ve işleyişi bilecek, adalet, güvenlik, insaf, doğruluk, güvenilirlik, güzel huylara ve liyakate sahip olması gerekecektir. İkinci paragrafta ise göreve nasp edildikten sonra ondan beklenen, icra etmesi gereken görev ve sorumluluklar sıralanmıştır.

Hasan b. Abdülmü'min El-Hoyî'nin, *Gunyetü'l-Kâtib ve Münyetü't-Tâlib* adlı eseri Selçuklu devlet erkânının makam ve mevkiler hiyerarşisi açısından incelendiğinde, beylerbeyi makamının merkezî yönetim içerisinde sultan, melikler, saltanat hatunları, vezirler, atabeyler ve saltanat naibinden sonra geldiği görülmektedir (El-Hoyî, 2018, s. 120, 121).

“Gunyetü'l-Kâtib ve Münyetü't-Tâlib (Kâtibin Serveti, Talibin Niyeti) adlı eserde Selçuklu inşa geleneği çerçevesinde beylerbeyinin hitabına şu şekilde yer verilmiştir: Âlemdeki emirlerin meliki (melikü'l-ümerâ), tek Tanrı'ya inanalar ordusunun direği, zorbaları ve asileri kahreden, gazilerin ve mücahitlerin destekçisi, memleketin dayanağı, sultanlar sultanın yardımcısı, büyüklük sahibi,

saadetli beylerbeyi olan muazzam Hudâvendigâr'ın âli cenabının muzaffer bayraklarının püskülüne fetih ve zafer eşlik etsin ve İlahi fazilet yardımının desteğiyle karşısında engeller ve sınırlar olmasın, Peygamber (S.A.S.) ve zürriyeti hatırıma!" (El-Hoyî, 2018, s. 123).

Hasan b. Abdülmü'min El-Hoyî'nin "*Rusûmu'r-Resâ'il ve Nücûmu'l-Fezâ'il (Yazışmaların Usulleri ve Faziletlerin Yıldızları)*" adlı inşa mecmuasında halkın ileri gelenlerini iki kısma ayırır: Bunlardan birincisi devlet erkânı, ikicisi ise din büyükleri, ilim ve edebiyat ehilleridir. Devlet erkânı kendi arasında iki tabakaya ayrılmıştır. Bunlardan birinci tabakayı; sultanlar, melikler, vezirler, divan başkanlarından meydana gelen merkezi yönetim oluşturur ve beylerbeyi de bu yapı içerisinde yer almaktadır. İkinci tabakayı taşra görevlileri oluşturmaktadır. Bunlar; naib, vali, müşrif, nâzır, kâbız, emîr-i iğdişân, muhtesip, hâcegan gibi kalem erbabı görevlilerdir (El-Hoyî, 2018, s. 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138).

Halkın ileri gelenlerinin ikinci gurubunun ilk tabakasını din büyükleri oluşturur. Bunlar; kadılar, müftüler ve öğretim görevlileri, seyyidler, hatipler, şeyhler, imamlar gibi görevlilerdir. İkinci grubun ikinci tabakasını ise ilim ve edebiyat erbabı oluşturmaktadır. Bunlar ise hekimler, tabipler, müneccimler, şairler ve ediplerden müteşekkildir (El-Hoyî, 2018, s. 138, 139, 140). Görüldüğü gibi "*Rusûmu'r-Resâ'il*'de" devleti ve toplumu oluşturan siyasî ve sosyal yapı ortaya konulduktan sonra bunların makam ve mevkilerine ve görevlerinin niteliklerine uygun hitaplara yer verilmiştir.

"*Rusûmu'r-Resâ'il ve Nücûmu'l-Fezâ'il* adlı eserde devlet ve toplum hayatında önemli rolleri bulunan beylerbeyliğinin hitabı şu şekilde ifade edilir: Emirlerin ve büyüklerin meliklerin meliki, yüksek ve övünülecek hünerleri kapsayan, asileri yok eden, müşrikleri kahreden, gazilerin ve mücahitlerin destekçisi, memleketin dayanağı, sultanlar sultanın yardımcısı, muazzam, hümâyûn beylerbeyi olan Hudâvendigâr'ın cihanın sığınağı olan cenabının üstün gücünün keskin kılıcının heybetiyle İslâm askerle rinin cümlesi çok sayıda ve sınırsız ölçüde muzaffer olsun" (El-Hoyî, 2018, s. 134).

Hasan b. Abdülmü'min El-Hoyî, hem "*Gunyetü'l-Kâtib ve Münyetü't-Tâlib*" adlı eserinde hem de "*Rusûmu'r-Resâ'il ve Nücûmu'l-Fezâ'il*" adlı eserinde Selçuklu idari teşkilatı içerisinde önemli yeri bulunan beylerbeyliğine ait son derece önemli hitap örneklerini vermiştir. Her iki eser el-Hoyî tarafından yazılmasına rağmen hitap şekilleri açısından birbirine benzemekle birlikte içerdiği bilgiler açısından bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bu benzerlikler ve farklılıkları şu şekilde sıralayıp değerlendirebiliriz.

Her iki eserde makam ve mevki açısından beylerbeyinin yani ordu komutanının yeryüzündeki diğer odu komutanlarından üstünlüğüne (*Âlemdeki emirlerin meliki*) dikkat çekilmiş ve Selçuklu sultanlarının cihan hâkimiyeti idealine işaret edilmiştir. Yazar, "*Gunyetü'l-Kâtib*'de" tek tanrılı dinlere atıfta bulunurken (*Tek Tanrıya inanalar ordusunun direği*) "*Rusûmu'r-Resâ'il*'de" bu konu ile ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir. Her iki eserde beylerbeyinin düşmana karşı şiddetli olması hâli vardır. (*Zorbaları ve asileri kahreden-asileri yok eden, müşrikleri kahreden*) Temelde beylerbeyinin gazilerin ve mücahitlerin destekçisi, memleketin dayanağı, sultanlar sultanının yardımcısı, büyüklük sahibi olduğu belirtilerek devletin temel dayanağını teşkil eden askerî ve savaçılık yönü vurgulanmaktadır. Her iki hitap metninin son cümleleri dua ve dilek cümlelerinden oluşmaktadır. ("*Âli cenabının muzaffer bayraklarının püskülüne fetih ve zafer eşlik etsin*"- İslâm askerlerinin cümlesi çok sayıda ve sınırsız ölçüde muzaffer olsun) "*Gunyetü'l-Kâtib*'in" diğer eserden asıl farkı, Hz. Peygamber ve Onun soyuna yapılan atıftır. (*Peygamber ve zürriyeti hatırıma!*) Bu duruma göre; her iki inşa eseri de aynı yazar tarafından kaleme alınmış olmasına rağmen "*Gunyetü'l-Kâtib*", "*Rusûmu'r-Resâ'il*'e" göre daha çok dinî motiflerle süslenmiş ve Hz. Ali'nin adı doğrudan zikredilmeyerek onun soyuna işaret edilmiştir.

Sonuç

Selçuklu ordusunun başında bulunan en üst rütbeli görevliye beylerbeyi ismi verilmektedir. Onun en önemli görevi ordunun sevk ve idaresi, barış zamanında ise eğitimi ve her an savaşa hazır hâle getirilmesidir. Beylerbeyliği makamına ait ilk bilgilere I. Kılıç Arslan'ın hükümdarlık yıllarında rastlanılmaktadır. İlerleyen yıllarda merkez ve taşra teşkilatında üçten daha fazla beylerbeyliği makamı

ihdas edilmiştir. Selçuklu devlet teşkilatında beylerbeyliğinin makam ve mevki sıralaması vezirlik ve naiplikten sonra gelmektedir.

Türkiye Selçukluları zamanında beylerbeyinin ataması üç farklı yöntem ile gerçekleşmiştir. Bunlardan birincisi, tarihî temelleri Oğuz Kağan'a dayanan, Oğuz töresi ve gelenekleri çerçevesinde beylerbeyi olma önceliğinin sol kol beylerinden Bayındır boyuna verilmesidir. İkinci yöntem ise, gulamhanelerde başarılı bir şekilde yükselmiş, liyakat sahibi, güvenilir komutanların beylerbeyliğine atanmasıdır. Beylerbeyi olmanın üçüncü yolu ise Selçuklu vilayetlerine serleşker yani subaşı olarak atanmaktan geçiyordu. Bu serleşkerler arasında başarılı olan komutanı sultan, beylerbeyi olarak atayabiliyordu. Bu atanma yöntemleri, Sultan Hanı Savaşı'na (1256) kadar geçerli olmuştur. Bu savaştan sonra beylerbeyi atamaları doğrudan doğruya Moğolların etkisi ile gerçekleştirilmiştir.

Türkiye Selçuklu devletinde bir melikin tahta çıkabilmesi ancak ve ancak devlet adamlarının olmasına bağlıdır. Oğuz geleneklerine göre Selçuklu soyundan olmayan birisinin Selçuklu tahtı üzerinde herhangi bir iddiada bulunması nasıl olanaksız ise, bu soydan gelen bir melik için de büyük devlet ricalinin rızası ve desteği olmadan tahta çıkması aynı şekilde imkânsızdır. Zira sultanın siyasi güvencesi yine onların reyî, rızası ve sultanı kabullenişleri ile ilgilidir. Bundan dolayı devlet adamlarının çoğu kendisine biat etmedikçe bir sultan meşru kabul edilmezdi. Bu çerçevede uç beylerbeyinin (Muzafferiddin Mahmud, Zahiruddin İli, Bedreddin Yusuf) yardım ve destekleri ile tahta çıkan ilk Selçuklu hükümdarı Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev'dir. I. İzzeddin Keykâvus ve Alâeddin Keykubât'ın tahta çıkışlarında da devlet ricalinin büyük etkisi olmuş ve bu anlamda özellikle merkez beylerbeyi Seyfeddin Ayaba ön plana çıkmıştır.

Beylerbeyliğinin en önemli askerî ve siyasî rolü Selçuklu hâkimiyetinin yayılmasında ve korunmasında olmuştur. Özellikle İzzeddin Keykâvus ve Alâeddin Keykubât dönemlerinin en nüfuzlu beylerbeyinden olan Hüsameddin Çoban Bey, Selçuklu hâkimiyetini denizaşırı liman kenti olan Suğdak şehrine kadar yayılmasında etkili olmuştur. Beylerbeyinin yapmış olduğu bu sefer sayesinde ticaret yollarının güvenliği sağlanmış, Selçuklu devletinin ekonomik ve ticari politikaları başarılı bir şekilde uygulanmıştır.

Başta I. Gıyâseddin Keyhüsrev olmak üzere I. İzzeddin Keykâvus ve Alâeddin Keykubât dönemlerinde devletin gücünün artmasına paralel olarak beylerbeylerinin de nüfuzu artmıştır. Bundan dolayı beylerbeyinin gücünün sultanın güç ve itibarının önüne geçtiği zamanlar olmuştur. Mesela Beylerbeyi Seyfeddin Ayaba'nın sarayında günde seksen koyun kesilirken devrin en kudretli hükümdarı olan Sultan Alâeddin Keykubât'ın sarayında otuz koyun kesiliyordu. Hatta Seyfettin Ayaba'nın bütün beyler üzerindeki nüfuzu ve devlet işlerindeki hâkimiyeti o derece artmıştı ki, hiçbir devlet adamı Sultanın huzurunda bile onun emrinden dışarı çıkamıyordu. Bu durum Beylerbeyi Seyfeddin Ayaba ile Sultan Alâeddin Keykubât'ı iktidar mücadelesi ile karşı karşıya getirmiştir.

Hasan b. Abdülmü'min El-Hoyî'nin *Rusûmu'r-Resâ'il ve Nücûmu'l-Fezâ'il* adlı inşâ mecmuasında verdiği bilgilere göre, beylerbeyi halkın dirlik ve düzeni için adalete riayet etme, hayır sahiplerine imkân tanıma, halkı zulümden koruma, cezaların uygulanmasında iltimasa fırsat vermeme, suçluları hak ettiği şekilde cezalandırma ve iyi insanları rahata kavuşturmada ihtimam gösterme gibi görev ve sorumlulukları yerine getirmekle mükellefti. Beylerbeyiler "devlet erkânı" mensubu olarak yapmış oldukları bu idari ve askeri görevlerin yanı sıra, zaman zaman imar faaliyetlerinde de bulunarak sosyal hayatın gelişmesine katkı sağlamışlardır.

Yazarların Katkı Oranı

Tek yazarlı makalede yazarın katkı payı %100'dür.

Çıkar Çatışması

Makalede çıkar çatışmasına yol açabilecek herhangi bir durum yoktur.

Kaynakça

- Akdağ, M. (1979). *Türkiye'nin iktisadî ve içtimaî tarihi (1243-1453)*. Ankara: Tekin Yayınevi.
- Anna Komnena. (1996). *Alexiad* (B. Umar, Çev.). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Baykara, T. (2000). *Anadolu'nun tarihî coğrafyasına giriş I. Anadolu'nun idari taksimatı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Baykara, T. (2004). *Türkiye Selçuklularının sosyal ve ekonomik tarihi*. İstanbul: IQ Yayınları.
- Bombaci, A. (1978). The army of the Saljuqs of Rum. *Annali*, 38(4), 343-369.
- Cahen, C. (1994). *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler* (Y. Moran, Çev.). Ankara: e Yayınları.
- Celeleddin Karatay bin Abdullah. (H. 651, 15. 05 / 1253, 13. 07). Vezir Karatay-ı Kebir Vakfiyesi. VGMA (Defter No: 2178-0, Sayfa No: 0019, Sıra No: 0011). Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Ankara.
- Coşkun, A. (1992). Türkiye Selçuklularında devlet teşkilâtı ve sosyal hayat. K. Seyithanoğlu (Ed.). *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi Cilt VIII* içinde (ss. 359-382). İstanbul: Çağ Yayınları.
- Gordlevski, V. (1988). *Anadolu Selçuklu devleti* (A. Yaran, Çev.). Ankara: Onur Yayınları.
- Gordlevski, V. (2019). *Küçük Asya'da Selçuklular* (A. İnan ve T. Omorov, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Göksu, E. (2008). Târih-i güzîde'ye göre Rûm (Anadolu) Selçukluları. *Nüsha*, 8(27), 23-32.
- Göksu, E. (2010). *Türkiye Selçuklularında ordu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hadi, H. B. (2010). *Arın sözlüğü (Etimolojik sözlük)*. Tebriz: Turuz Yayınları.
- Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî. (2018). *Târih-i güzîde* (M. Öztürk, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hasan b. Abdülmü'min El-Hoyî. (2018). *Gunyetü'l-kâtib ve münyetü't-tâlib rûsûmu'r-resâ'il ve nücûmu'l-fezâ'il, Selçuklu inşâ sanatı* (A. C. Yakuboğlu ve N. Musalı, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İbn Bibi. (1996). *El Evamirü'l- ala'ie fi'l-umuri'l-ala'ie, Selçuk name*. C. I, (M. Öztürk, Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İbn Bibi. (1996). *El Evamirü'l- ala'ie fi'l-umuri'l-ala'ie, Selçuk name*. C. II, (M. Öztürk, Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İpşirli, M. (1992). Beylerbeyi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, VI, 69-74.
- Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî. (2000). *Müsâmeretü'l-ahbâr* (M. Öztürk, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kesik, M. (2017). *At üstünde Selçuklular, Türkiye Selçuklularında ordu ve savaş*. İstanbul: Timaş Yayınları.

- Kesik, M. (2021). *Selçuklu müessesesi ve medeniyeti*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Klausner, C. L. (2019). *Selçuklularda vezirlik* (S. Tarifçi ve M. F. Baş, Çev.). Ankara: Kronik Yayınları.
- Koca, S. (2005). *Selçuklularda ordu ve askerî kültür*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Köprülü, M. (1331). Selçuklular zamanında Anadolu'da Türk medeniyeti. *Milli Tetebbular Mecmuası, I-V* (5), 198-202.
- Köprülü, M. F. (2004). *Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Köymen, M. (2020). *Büyük Alâeddin Keykubât ve zamanı* (S. Tarifçi ve S. Koca, Düzl.). İstanbul: Kronik Yayınları.
- Köymen, M. A. (2001). *Büyük Selçuklu imparatorluğu tarihi (Alp Arslan ve zamanı)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kur'ân-ı Kerîm, *Bakara Süresi*, Ayet: 2/179.
- Kuşçu, A. D. (2002). Türkiye Selçuklularında ordu ve donanma. *Türkler Ansiklopedisi, VII*, 249-269.
- Merçil, E. (2009). Sipehsâlâr. *TDV İslam Ansiklopedisi, 37*, 259-260.
- Nizâmü'l-mülk. (1999). *Siyâset-nâme* (M. A. Köymen, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. C. 1*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Polat, M. S. (2005). Türkiye Selçuklularında askerî teşkilat (1071-1243). *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi, (17)*, 17-53.
- Redford, S. (2014). *İktidar imgeleri, Sinop içkalesindeki 1215 tarihli Selçuklu yazıtları* (B. Cezar, Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Reşîdü'd-dîn Fazlullah. (2010). *Câmi'ü't-tevârih (Zikr-i târih-i âl-i Selçûk)* (H. H. Güneş, E. Göksu, Terc. ve Düzl.). İstanbul: Bilge Kültür, Sanat Yayınları.
- Salim, K. (2005). *Selçuklularda ordu ve askerî kültür*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Taneri, A. (1966). Müsâmeretü'l-ahbâr'ın Türkiye Selçukluları devlet teşkilatı bakımından değerlendirilmesi. *Tarih Araştırmaları Dergisi, IV(6-7)*, 127-171.
- Taneri, A. (2019). *Osmanlı devletinin kuruluş döneminde vezîriâzamlık*. Ankara: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Taşgıl, A. (2020). Türk Askerî Tarihinin Başlangıcı: Hun Ordusu. A. S. Özkaya (Ed.). *Hunlar'dan Günümüze Türk Askerî Kültürü* içinde (ss. 11-142). İstanbul: Kronik Kitap.
- Toruntay bin Abdusselam. (H. 665 / 1266). Beylerbeyi Toruntay bin Abdusselam Vakfiyesi. VGMA (Defter No: 490-0, Sayfa No: 100, Sıra No: 0002). Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Ankara.
- Tuncer, B. (2004). *Türkiye Selçuklularının sosyal ve ekonomik tarihi*. İstanbul: IQ Yayınları.

- Turan, O. (1988). *Türkiye Selçukluları hakkında resmî vesikalar (Metin, tercüme ve araştırmalar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Turan, O. (1992). *Selçuklular zamanında Türkiye*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Turan, O. (2010). Selçuklu devri vakfiyeleri II, Mübarizeddin Ertokuş ve vakfiyesi. B. Koç ve A. Çetin (Ed.). *Prof. Dr. Osman Turan Makaleler* içinde (ss. 169-183). Ankara: Kurtuba Yayınları.
- Turan, Osman. (2010). Selçuklu devri vakfiyeleri III, Celâleddin Karatay vakfı ve vakfiyeleri. B. Koç ve A. Çetin (Ed.). *Prof. Dr. Osman Turan Makaleler* içinde (ss. 183-269). Ankara: Kurtuba Yayınları.
- Turan, R. (1995). *Türkiye Selçuklularında hükümet mekanizması*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı devleti teşkilatına medhal*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Vryonis, S. (2001). Selçuklu gulâmları ve Osmanlı devşirmeleri. *Cogito*, (29), 93-114.
- Yazıcızâde Ali . (1902). *Tevârih-i âl-i Selçük*. C. III, (Houtsma, Düzl.). Leiden: E.J. Brill.
- Yazıcızâde Ali. (2009). *Tevârih-i âl-i Selçuk* (A. Bakır, Düz.). İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Yinanç, M. H. (2013). *Türkiye tarihi, Selçuklular devri*. C. I, (R. Yinanç, Düzl.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yusuf Has Hacip. (1991). *Kutadgu bilig I* (R. R. Arat, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Extended Abstract

Introduction

The term of “beglerbegi”, come from words either “bey” or “bay” which etymologically dated back to old times. In the meantime, there are no research, which have been made about the title and nicknames of “bey” (beg) and “beglerbegi”. In dictionaries, usually the concepts of bey and beglerbegi are treated as two completely independent terms from each other as historical Turkish titles and nicknames.

The highest rank in the army organization of the Seljuks of Turkey was the beglerbeglik a military office and title. In addition, in the administrative structure, a certain region and administrative staff were meant by the term and beglerbeglik. In medieval historical sources, different names and titles were used about beglerbeglik, such as melikü'l-ümerâ, emîrû'l-ümera, emaret-i beglerbegi, sipehdâr-ı memleket, leşker-i memalik. This situation has made the issue of whether the beglerbeglik institution is an administrative authority or a military authority or both a military and administrative authority controversial. Because of this confusion, İbn Bibi was Persian and wrote his work in Persian, so we can see the title, nickname and other officials in his assessment within the framework of Persian traditions instead of Turkish traditions.

When the Seljuk army is considered an organization and institution, the person who was in the highest position of this organization or institution was given the title of beglerbegi in historical sources. It could be seen that this attendant worked in Seljuks of Turkey, the İlkanids, the Golden Horde and the Mamluks in thirteen century. Even though the title of beglerbeglik had not seen in the Ghaznavids and the Great Seljuk State, the title of sipehdâr, sipehsâlâr or emir-i sipehsâlâr corresponding to this title had used. It come across the rank of beylerbeylik with the beginning of the Sultan Kilij Arslan I (1092-1107) who was the leader of Anatolian Seljuks.

Conclusion

In the Seljuk state organization of Turkey, the vizier, regent, beglerbeglik, atabeylik and pervane were among the most important officials of the state. In the ceremony, the beglerbegi were one degree below the viziers. Although this is the general practice, it seems that exceptional situations arise after some significant military successes. beglerbegi, most important military duties were the supply of nomadic Turkmen slaves and wage fighters for the army in the regions where he exercised dominance on behalf of the sultan, as well as their dispatch and administration. In the first half of the thirteen century, the names of Hüsameddin Çoban and Seyfeddin Kızıl in 1221 and Seyfeddin Ayaba in 1220 were mentioned in this rank. According to İbn Bibi, most of the soldiers and government requests in Memâlik-i Rum were slaves and children of Memâlik-i Rum and Melikü'l-ümerâ Seyfeddin Kızıl which were very suitable of buying slaves.

Like other government officials, beglerbegi had the same iqtas. Beglerbegi, located in the center, was located in the center of the state, and beglerbegi, located in the rural, are located in their own province in the rural area and went to the front in wartime. Beglerbegi Hatiroğlu Şerefeddin lived in Niğde, which had its own iqta. Throughout the history of the Seljuks of Anatolia, a clear influence in all the affairs of the state in their periods' commenders which were Mübarizeddin Behremşah, Çaşnigir Seyfeddin Ayaba, Hatiroğlu Şerefeddin Mesud, Seyfeddin Torumtay, Kemaleddin Kamyar, Bahaeddin Kutluca, Seyfeddin Kızıl, Hüsameddin Çoban, Emir Komnenos, Hüsameddin Kaymeri, Şemseddin Hasoğuz, Şemseddin Yavtaş could be regardable.

One of the most significant military tasks of the beglerbegi in the Anatolian Seljuks was the dispatch and management of the wartime army. In the army, the officers were attached to the seraskers, and the seraskers were attached to the beglerbegi. Beglerbegi was located in the government center or in his own province, which was close to the center, and when there was a war, he would go to the front.

The central beglerbegi, who was the commander-in-chief of the armies, clearly had influence in all state affairs. That is why they could sometimes fall into a confusion of powers with the ruler and enter into a struggle for influence. Until the Mongol invasion, the Seljuk Sultans managed to break the influence of their beglerbegi between the years of 1176 and 1243. From time to time, they had secured their thrones and crowns by killing them with a certain trick or appointing someone more reliable to this position. For instance, Alâ ad-dîn Kayqubâd eliminated the Beglerbegi Câşnigir Seyfeddin Ayaba, who exceeded his powers and responsibilities and organized a conspiracy against him, and appointed Emir Kommenos, who chose the Islamic religion from the Kommen family, to replace him.

Beglerbegi was appointed to the post by a menşur at the command of the sultan and given a hilat. A special hilat wearing ceremony was being held for beglerbegi, who successfully fulfilled his duty and showed merit. Historical sources did not give any information about what was given to beglerbegi as a symbol of beglerbeglik at this ceremony. Nevertheless, in Kutadgu Bilig, one of the most important political and literary sources in Turkish history, the pen was shown as a symbol of the vizier's dominance, while the army was shown as a symbol of the commander's sword.

The Seljuk sultans gave beglerbegi wide powers, closely monitored their activities, and were able to control whether their actions were in accordance with the law and ceremony. So that they could determine exactly whether they were performing their duties properly. According to the situation, he could discharge and execute them or assign them to another task. Sultan Izz al-Din Kayka'us had punished the Beglerbegi Nusreteddin's son-in-law and brother with execution, who had surrendered the Raban and Tellbâşer fortresses to Melik Ashraf after the failed Aleppo Campaign (1216).

In the Seljuks, beglerbegi, especially sultans and viziers, were also involved in reconstruction activities. They were building buildings suitable for the benefit of society such as madrasas, mosques, caravanserais, hangâh, han, castles. Their continuity was ensured by allocating large foundation lands to them. Thus, beglerbegi directly contacted and contributed to the social and cultural fabric of Seljuk society.

After the Battle of Kösedağ in 1243, the Mongols caused a deterioration in the organization of the Seljuk state and their mother, as well as the organization of the Seljuk army due to the organization of the beglerbeglik. Decisively, , they chose the beglerbegi, to whom they had given the title of sipehdâr-ı kebîr or sipehdâr-ı memleket, either among the Seljuk beys they trusted too much or among the ones who presented them with the most gifts, especially after the Battle of Sultan Khan in 1256. Beglerbegi, who was appointed by the Mongols, naturally, was responsible for all his actions against the Mongols instead of the Seljuk Sultan. This situation brought about a management gap and weakness within the country. In terms of duties and powers, it had caused a great deal of authority confusion.

The administrative duties of the beglerbegi were determined by examining the works of Seljuk construction art. In these works, the positions and positions of beglerbegi within the state authority were determined and his address was included. The Seljuk statesman was examined in the hierarchy of offices and positions, and it was seen that the beglerbegi office came after the sultan, meliks, sultanate ladies, viziers, atabeys, sultanate regent within the central administration.